سروري جماعت جو «ڏهر» ۽ اويسي طريقو

مخدوم محمد زمان «طالب المولیٰ»

نوٽ: اٽڪل ٢٢ سال اڳ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب مون کان لفظ «ڏهر» بابت پڇيو هو، پر ڪي اهڙا سبب ٿيا جو ڪا خاص رهاڻ ڪانه ٿي سگهي، ۽ ڊاڪٽر صاحب کي ڏهر بابت ڪجهه ٻڌائي ڪو نه سگهيس. اٽڪل ٧-٨ سال اڳ ڊاڪٽر صاحب خط لکي وري به ساڳي ڳالهه پڇي، مون پنهنجي راءِ لکي موڪلي هئي، پر ڊاڪٽر صاحب وٽان ڪو جواب ڪونه آيو. پر ڏهر بابت وڌيڪ لکڻ جو خيال ٿيو ته جيئن مختلف حلقن ۾ مخدوم نوح عليه الرحمت جي جماعت سروري ۾ رائج «ڏهر» بابت مختلف قسمن جي خيالن جي اظهار ۽ جماعت سروري جي «سهروردي» يا «اويسي» هجڻ بابت پيدا ٿيل مونجهارن جي وضاحت ڪري سگهجي.

١٢ مئي ١٩٨٠ع تي شيخ محمد اسماعيل صاحب، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جو لکيل ڪتاب « سنڌي موسيقي جي مختصر تاريخ» موڪليو ۽ ان ڏينهن ئي مطالعي بعد شدت سان ضرورت محسوس ٿي ته جلد اهڙو مضمون لکجي ته جيئن وضاحت ٿئي ۽ ڪا به غلط فهمي باقي نه رهي. ان مضمون لاءِ حوالا گڏ ڪرڻ جو ڪم شروع ڪيو ويو، پر-طبيعت جي ناسازيءَ سبب اهو ڪم جلد مڪمل نه ٿي سگهيو. هن وقت به عبدالله ورياهه، اسان جي هدايتن ۽ گڏ ڪيل حوالن موجب مضمون نقل ڪرڻ ۾ اسان جي مدد ڪئي آهي. -

«طالب المولیٰ »

«ڏهر» لفظ «ڏاهر» جو مخفف (گهٽيل) آهي. ڏاهر جو اشتقاق (بنياد) لفظ «ڏاهر» آهي، جنهن جون معنائون آهن: خبر، ڏس، پتو، پرولي ۽ ڳجهارت (١). پر انهي لفظ جون معنائون (سڌ) ۽ (اطلاع) وغيره به آهن.

لفظ «ڏاهر» ۾ (ر) نسبتي آهي، جيئن ڪنير، پتر ۽ لهر وغيره وغيره. عوام ۽ خواص کي سڌ ڪري يا اطلاع ڏيئي الله ۽ ان جي آخري رسول ڏي رجوع ڪرائڻ جو هڪ بهترين ۽ آسان ذريعو ۽ رستو آهي «ڏهر».

چوڻي آهي ته «ڏاهري به آيل آهن يا (ڏاهرن)جي اچڻ جو انتظار آهي»، وغيره. يعني سر سان ڏهر ڏيندڙ فقير. چوندا آهن ته فلاڻي ڳالهه لاءِ سموري پرڳڻي ۾ (ڏاهر) ڏني ويئي ته سوين ماڻهو اچي گڏ ٿيا (مدد ڪرڻ لاءِ) ته ڪم ٿي ويو.

سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ ۾ سنڌي شاعري جي جيترين به صنفن جو ذڪر ڪيو ويو آهي، انهن ۾ «ڏهر» کي شامل نه ڪيو ويو آهي. سنڌي ٻوليءَ جي قدامت ۽ بڻ بنياد جي باري ۾ اڄ تائين جيڪو بحث ڪيو ويو آهي، انهيءَ ۾ جديد تحقيقاتي بنيادن مطابق مذهبي پرچار وارو ڪلام يعني «گنان» به ڏنا ويا آهن، جن کي اندازن ١٩٦٥ع کان پوءِ سنڌي شاعري جي صنف طور قبول ڪيو ويو آهي. «گنان » فقط اسماعيلي پيرن جي تعريف ۽ توصيف جا بيت آهن، جن کي سنڌي ادب جي ٻني دور جي شاعري طور پيش ڪيو ويو آهي (٢). حالانڪ «ڏهر» به سنڌي شاعري جي

(١) « سنڌي لغات قديمي»، مرزا قليچ بيگ، حيدرآباد، ١٩٢٤ع، صفحو ١٥٥.

(٢) ڏسو « سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ»، ڇاپو ٻيو، از ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، صفحه ١٨٤-١٨٦.

عظيم صنف آهي. جنهن ۾ خدا تعالىٰ جي تعريف، حضرت محمد ڪريم صلي الله عليه وسلم جي ساراهه ۽ حضرت غوث الحق مخدوم نوح رحمت الله عليه جي ساراهه جو ذڪر آهي. منهنجي ڄاڻ موجب شاعريءَ جو هي نمونو الف اشباع (مقدمه الصلوات) جي دؤر سان گڏ شروع ٿيو آهي ۽ اڄ تائين قائم ۽ دائم آهي.

"ڏهر" سنڌي شاعري جي هڪ غير عروضي صنف (نمونو) آهي، جنهن کي مخدوم معظم غوث الحق حضرت مخدوم نوح رحه جي سروري جماعت جياريو اچي. اها صنف ايتري ته مقبول هئي ۽ آهي جو شاهه عبداللطيف ڀٽائي عليه رحمت به پنهنجي شاعريءَ ۾ ان کي جاءِ ڏني. غير عروضي سنڌي شاعري ڪندڙن کي گهرجي ته ڏهر جي صنف تي آل جال لکن.

ڏهر ۾ حمد، نعت، منقبت، اصحابه ڪرام ۽ ٻين الله وارن جي ثنا، دين اسلام جي اصولن تي عمل ڪرڻ جون هدايتون ۽ مرشد جي تعريف تي مضمون لکبا آهن (١). ڏهر عوام ۽ خواص کي سڏ ڪري يا اطلاع ڏيني الله ۽ ان جي آخري رسول ڏي رجوع ڪرائڻ جو هڪ بهترين ۽ آسان ذريعو ۽ رستو آهي، جنهن جي وسيلي نه صرف الله ۽ الله جي رسول پر پنهنجي مرشد جي احوال کان پڻ جماعت کي روشناس ڪرايو وڃي ٿو.

حضرت غوث الحق مخدوم نوح رحه جن رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي سنتن پاڙڻ تي انساني وس پڄندي بيحد ڪوشش ڪندا هئا ۽ ان ۾ پاڻ وڏي ڪاميابي حاصل ڪئي هئائون.

مڪي شريف ۾ ڪعبت الله جي ويجهو ٻه جبل هڪ صفا ۽ ٻيو مروه ڇڱا خاصا وڏا هئا (٢). جڏهن مڪي پاڪ تي ڪا ڪاهه ٿيندي هئي، ڪو به شخص چڙهي بلند آواز سان ان ڳالهه جو اطلاع ڏيندو هو ته ماڻهو هوشيار ٿي ويندا هئا اهو طريقو اسلام اچڻ کان به گهڻو وقت اڳ رائج هو.

جڏهن حضرت محمد بن عبدالله صلي الله علية وسلم جن نبوت ملڻ بعد ماڻهن کي اسلام ڏي اچڻ ۽ هن سچي مذهب کي اختيار ڪرڻ جي تبليغ ڪئي ته پاڻ هڪ دفعو مڪي جي ڪوهه صفا (٣) تي چڙهي ان وقت جي رواج موجب بلند آواز سان هي لفظ "يا معشر قريشي" ٽي ڀيرا چيا ۽ قريش اچي گڏ ٿيا. پاڻ آيل ماڻهن کي فرمايائون ته جيڪڏهن آئون چوان ته هن جبل جي پويان هڪ وڏو لشڪر موجود ۽ حملي ڪرڻ وارو آهي ته اعتبار ڪندؤ تنهن تي پاڻ چيائون ته صرف هڪ الله آهي، ان کي سجدو ڪريو ۽ آئون ان جو رسول آهيان، وغيره. تنهن تي ابوالهب هميشه وانگر بکواس ڪئي ۽ ماڻهو هليا ويا.

"ڏهر" به انهيءَ قسم جو يعني الله طرف سڏڻ جو هڪ طريقو آهي.

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحب پنهنجي تصنيف "سنڌي موسيقي جي مختصر تاريخ" ۾ لکيو آهي ته "مخدوم صاحب جن جو طريقو سهروردي آهي ۽ مخدوم صاحب (هالا) جي جماعت جي اصطلاح ۾ مرشدن جي تعريف ۽ ذڪر جي سلسلي کي "ڏهر" چون. "ڏهر ڏيڻ" معني بلند آواز ۽ هڪ خاص ڍار سان اهڙا بيت ڏيڻ، جن ۾ درگاهه جي وڏي سرور پير يعني مخدوم نوح رحه صاحب ۽ سندس درگاهه جي

---

(١) مقدمو، از طالب المولي. "رسالہ رهنمائي" منثار فقير راڄڙ، مرڪزي بزم طالب المولي، ١٩٨٤ع هالا، صفحہ ٥-٦.

(٢) اهي جبل وچولي درجي کان به گهٽ هئا، جن کي سعودي حڪومت اڃا به وڌيڪ ننڍو ڪري ڇڏيو آهي.

(٣) هن وقت ڪوهه صفا جو معمولي نشان باقي آهي.

صفت هجي. اهو مضمون هن درگاهه جي مريدن لاءِ برڪت ۽ آٿت جو سهارو آهي سندن "ڏهر ڏيڻ" جو خاص مقصد اهوئي آهي." ڊاڪٽر صاحب جو اهو چوڻ صحيح آهي. وري ڊاڪٽر صاحب اڳتي لکي ٿو ته "مگر سنڌي راڳ جي روايت جي لحاظ کان ڏهر موجود آهي، جنهن مان ظاهر آهي ته اهو ڏهر ڪنهن آڳاٽي راڳ جو يادگار آهي، جنهن جا آثار ڪنهن حد تائين ميسار جي چڪا آهن." (١)

"اسان راڳ ڏهر جي اصليت ۽ ماهيت کي سمجهڻ لاءِ مخدوم صاحب جي مريدن ۾ رائج "ڏهر ڏيڻ" جي سلسلي کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪني، انهيءَ سلسلي ۾ مختلف جاين تي ڏهر ٻڌا، ۽ پڻ آڳاٽو منٺار فقير جي ميلي جو پيرو ڪيو، جو موجوده دور ۾ منٺار فقير جا چيل بيت خود منٺار فقير جي مزار تي توڙي ٻين اڪثر جاين تي ڏهر طور ڏنا وڃن ٿا. انهيءَ ڳولا ۽ ڳڀا مان جيڪي ڪجهه معلوم ٿي سگهيو، تنهن جا مختصر هيٺيان پهلو قابل ذڪر آهن: جن شاعرن جا بيت ڏهر طور ڏنا وڃن ٿا، سي سڀ مخدوم صاحب جي درگاهه جا مريد هئا. منٺار فقير راڄڙ جي بيتن کان سواءِ اسان ساهو فقير، سڌاتوري فقير مگريي ۽ حيات فقير جت (جيڪو جاتي جي ڀاسي جو هو) جا بيت ٻڌا، جيڪي ڏهر طور ڏنائون، مگر اهي سڀ فقير مخدوم نوح صاحب رحمت الله عليه کان گهڻو پوءِ ٿي گذريا ۽ انهيءَ ڪري شاعرن ۽ سندن بيتن جي مطالعي مان ڏهر ڏيڻ جي تاريخي اصليت روشن ٿئي ٿي.

"مخدوم صاحب جماعت ۾ جيڪو ڏهر ڏيڻ جو سلسلو رائج آهي، سو اصولي طور مرشد جي تعريف ۽ ذڪر جو سلسلو آهي. مخدوم نوح صاحب رحمت الله عليه جي درگاهه تي هر سهائي سومار يا لاڪاني ۽ حج وارن مهينن ۾ ڏهر ڏيندا، ۽ پڻ درگاهه جي سلسلي ۾ ٻين ماڳن تي ڏهر ڏيندا آهن. ميلن ۾ مڪيه جاين تي فقير اڪثر مچ جي چوڌاري گولائي ۾ ويهندا ۽ هڪ خاص ڍار سان مرشد جي تعريف ۾ بلند آواز سان بيت، آلاپيندا. هر بيت جي پوري ٿيڻ تي "ذڪر جي توار" طور لَاالِـٰهَ اِلي لله ۽ هوالله جون ضربون هڻندا آهن. انهن (ضربن سان ذڪر) واري توار مان گمان نڪري ٿو ته غالبا ڏهر ڏيڻ جو سلسلو سماع جي ڪنهن آڳاٽي سلسلي سان وابسته آهي، جيڪو اندازا ائين صدي هجري ڌاري يا ان کان به اڳ سنڌ ۾ رائج هو. (٢)

هتي ڊاڪٽر صاحب جي ڪجهه ڳالهين سان اختلاف ڪندي چوڻو ٿو پوي ته سنڌ ۾ سروري جماعت کان سواءِ ٻيءَ ڪنهن به جماعت ۾ "ڏهر" جو رواج نه آهي. ملتاني جماعت ۾ ڏهر بدران "بيت" چوندا آهن. صرف مخدوم نوح رحه جي جماعت ۾ "ڏهر" چيو وڃي ٿو، جنهن ۾ حمد، نعت، منقبت، صحابه ڪرام ۽ ٻين الله وارن جي ثنا، دين اسلامي جي اصولن تي عمل ڪرڻ جون هدايتون ۽ مرشد جي تعريف وغيره تي مضمون لکيا آهن. رهيو سوال ڏهر راڳ جو ته ڏهر راڳ هوئي ڪونه، پر " ڏهر" راڳ پيروين ۽ جوڳ ۾ آلاپيا ۽ چيا (ڳايا) ويندا آهن. سروري جماعت جو هي به دستور آهي ته شڪار يا سفر ۾ هڪ ٻئي کان رفيق ڀلجي جدا ٿي ويندا آهن ته پوءِ ڪلمه طيبه آلاپي "ڏهر" ڏنا ويندا آهن ته ڀلجي ويل رفيق اهو ٻڌي ان جو جواب "ڏهر" سان ڏيندو ۽ اچي هڪ ٻئي سان ملندا آهن.

---

(١) "سنڌي موسيقي جي تاريخ" صفحو ٢٠٥ (ڇپايل شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ١٩٧٨ع.)
(٢) سنڌي موسيقي جي مختصر تاريخ، ص ٢٠٦.

Gul Hayat Institute

ڏهر ڏيڻ جو طريقو اڄ به سروري جماعت ۾ رائج آهي. اهو طريقو ڪيترو پراڻو آهي ۽ ڪڏهن شروع ٿيو، ان بابت پڪا ڪرڻ تي به معلوم نه ٿي سگهيو ته ڏهر ڏيڻ جو طريقو ۽ ايجاد ڪنهن ۽ ڪڏهن ڪئي، پر حضرت غوث الحق مخدوم نوح عليه الرحمت جا چيل ڏهر به اسان ٽ موجود آهن، جن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته "ڏهر ڪلمي" جو طريقو ڪيترين صديون پراڻو آهي، جن مان هڪڙو مشهور "ڏهر" هيٺ ڏجي ٿو:

مٽان ڏسي موهجين دنيا وارو ڏڄ،
جدا ڪر جودنون ڇائيءَ ڪي ٿي ڇڄ،
اڄ نه ٿني سيان، سيان نه ٿني اڄ،
نرمل نوح فقير چئي، ڪر رب سان ريجهي رڄ،
مٿيون پيڙي پڄ، وقت وڃي ٿو وسيلا.

جنهن ۾ واضح نموني سان دنيا جي فاني هجڻ، نيڪي ۽ برائي جي فرق کي سمجهڻ ۽ بنا وقت وڃائڻ جي رب کي راضي ڪرڻ جي تلقين ڪيل آهي.

حيات فقير جت، ي ضلعي ٺٽي جو رهاڪو هو، سندس هڪ ڏهر آهي.

جي آسانو آهين، ته هلي وڃ هالين،
جي ستيءَ جا سيڪڙو سي پين پيالين،
جي ستيءَ جا سيڪڙو سي پين پيالين،
ڪرجهي افعالين، پير نه ڇڏي پانهنجا.

هن ڏهر ۾ مرشد جي ساراهه ۽ سندس مهربانين جو ذڪر آهي. منٺار فقير راڄڙ پٽ قبول محمد (١٢٨٥ھ/١٨٦٥ع-١٢٥٨ھ/١٩٢٨ع) ڳوٺ ڪاٺي راڄڙ، ضلعي سانگهڙ، جو مشهور فقير ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. سروري جماعت ۾ سندس چيل ڏهر تمام گهڻو مشهور آهن. سندس ڏهرن جو ڪتاب "رسالو رهنمائي" پڻ ڇپيل آهي، سندس ڪجهه ڏهر هتي پڻ ڏجن ٿا.

چئو لَآاِلٰـهَ اِلَّا الـلّٰهُ، مُحَمَّـدٌ رَّسُوْلُ الله
ائين چئي ويو چاڳلو، مولا جو مقبول،
منجهان دل منٺار چئي، ڪيو جن قبول،
مٿان تن محصول، لطف سان لهي ويو.

سرور شاهه جي سگهه جو، ليکو لکندو ڪير،
آيو جو اولياء وٽ، پرتنون پري پير،
سو سيڪي شاهوڪار ٿيو، توڙي ڏ ڏ ڏ ٿير،
جن دعا گهري هڪ دمڙي، تنکي سرور بخشيو سير،
جنهن جي فيض ۾ ڪونهي ڦير، سرچونہ مچي منٺار چئي.

سرور جي سومار تي آيس آس ڪري،
ادب نوڙت نياز مان پرتان پير پري،
ته من سندم منٺار چئي، ڪنهن سوليءَ واٽ وري،
صحبت شال سري، مٺي مرشد پاڪ جي.

سٺي منهنجا سنڙا، سائين امين محمد ايندو،
ڪنين دلاسا دل کي، اچي ڏيِ وڏا ڏيندو،
مرڻ ويل منٺار چئي، اچي وسيلو ٿيندو،
هيءَ نماڻي نيندو، پلئه لائي پانهنجي.

ميان محمد زمان منهنجا پرين سڻ سائل جا به سوال،
نرمل تاري ملڪ تي تون رکج خان خيال،
موهر سان منٺار چئي ڪر پلايون پال،
لائق پريا لال، ڪر نظر نوازڻ جي.

ميان ظهور الدين ظهور ڪيو، ويٺو مسند مٿي مور،
منجهه قلب منٺار چئي، ٿيو ذڪر جو زور،
تابش طالبن تان ويو شيطاني شور،
ويني دلگيري دل تان، هيننڙي مٿان هور،
مليو امل اتور، پلئه لڳندي پير جي.

آيو پوٽو پڪن ڏاٽيءَ جو، نسورونئي نور،
آهي والد ولي جنهن جو، جنهن کي حبيبي حضور،

Gul Hayat Institute

سو غلام محمد گهوڻ ني آهي، محمد وٽ منظور،
کيو دين سندو دستور، تنهن موهر ۾ منثار چني.

بسم الله پلي ڪري آيو هي مرد موچارو،
والد ولي جنهن جو آهي پارس پاڳارو،
تنهن غلام حيدر گهوڻ هي نوازيو سڀ نارو،
مهراڻو منثار چني، ٿيو سياڳو سارو،
لٿو مونجهارو، قلب قريشي ٺٺون ڪيو.

آيو سائين محمد زمان موهر ۾ پهريون دفعو پير،
سو صحيح صديقي سلڇڻو، ڪٿي الله ڪيو اڪثير،
سو نرمل نوازيندو اچي، وهي وستون سڀ وير،
سو آيو پلي بوڇٽاه تي، ڪامل قطب ڪبير،
۽ ڏني ٿو فيض فقير، والي وريل شاه ڪي. (۱)

مٿي ذڪر ڪيل سيني ڏهر منثار فقير پنهنجي مرشدن جي شان ۾ چيا آهن، جن ۾ مختلف سروري سجاده نشينن جي ساراه، سندن فيض ۽ مسافري جو ذڪر ڏنل آهي. هن سلسلي ۾ منهنجا چيل ڏهر پڻ مثال طور ڏجن ٿا.

لَآاِلٰهَ اِلَّاللّٰهُ، محمد الرسول،
جهانن ۾ جميل ڪي، مولا ڪيو مقبول،
پيغمبر پڌرو ڪيو، الله جو اصول،
طالب المولي مرد ٿي، فڪر ڇڏ فضول،
جنهن قريشيءَ جي قلب ڪي، ٿلبنو ڪيو قبول،
سو محبتي ملول، ڪڏهن ٿيندو ڪونه ڪو.

آئون طالب تنهنجو تڪلي، تون سخي شاه سرور،
پنان ٿي پينار تو، تنهنجي نيڪ نظر،
سندي ڏينهن محشر، سوکو ڪج سردار تون.

آئون طالب تنهنجو توڪلي تون سخي سرور شاه،
پنان ٿي پينار تو، تنهنجي نيڪ نگاه،
سدا منهنجو ساه، سڳي تنهنجي سڪ ۾.

آئون طالب تنهنجو توڪلي، تون سخي سرور پير،
دامن لڳس تنهنجي، منهنجا مٺا مرشد مير، (۲)
يا ننگي نوح فقير، پرم رکجانءِ پال سان.

مٿين سيني ڏهرن جو موضوع اهو ساڳيو آهي، جنهن جو ذڪر مٿي ڪيل آهي، يعني الله ۽ الله جي رسول ص ۽ مٺي مرشد کان دنيا ۽ آخرت جي طلب جو اظهار.

ان کان سواءِ هن وقت به نئين ٽهيءَ جي شاعرن ۾ "ڏهر" لکڻ جو شوق پيدا ٿيو آهي. سروري جماعت سان تعلق رکندڙ هڪ نوجوان شاعر عبدالله خان ورياه (۳) پڻ ڪافي ڏهر چيا آهن، جن مان مثال جي طور تي به هيٺ ڏجن ٿا.

سچو سرور نوح ٿني، صديقي سلطان،
لاڙ وچولي ٿر ۽ اتر ۾ اعلان،
هند توڙي سنڌ ۾ ملڪان ملڪ بيان،
آڳي جا احسان، سرور ڪيو سوجهرو.

سرور ڪيو سوجهرو، چوڌر ٿي چانڊاڻ،
مرشد سندي مهر سان پريا پاڳين پاڻ،
طالب سندي طلب جي تن ۾ رکي تاڻ،
سرور نوح سڃاڻ ته سولو نڪرين سير مان.

هي ڏهر پڻ سرور نوح رحه جن جي صفت ۾ بيان ڪيل آهن.

مٿي ذڪر ڪيل ڏهر جي نمونن کان سواءِ پيا به ڪيترائي ڏهر مختلف ماڻهن جا

---

(۱) "رسالو رهنمائي"، منثار فقير راڄڙ، مرڪزي بزم طالب المولي، هالا، ۱۹۸۴ع.
(۲) مقدمو "رسالو رهنمائي"، از طالب المولي.
(۳) عبدالله ورياه پٽ تاج محمد ورياه، ٽنڊي آدم جو رهندڙ آهي. پاڻ شاعر کان سواءِ اديب پڻ آهي. سندس ڊاڪٽريٽ جي ٿيسز سنڌ جي تاريخ "تاريخ سڪن جي روشنيءَ ۾" لکيل آهي.

چيل آهن: پر انهن سڀني جو موضوع اهو ساڳيو آهي. ڏهر جي مطالعي مان معلوم ٿيو ته آهي نه صرف حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت ۽ سندن درگاهه، پر سندن سجاده نشينن جي فيض ۽ برڪت، مسافري ۽ سهائي سومار بابت پڻ وڏي تعداد ۾ چيا ويا آهن.

ڀلاري ڀٽ ڌڻي شاهه عبداللطيف عليه‌الرحمت پنهنجي رسالي ۾ "سر ڏهر" جي عنوان هيٺ چئن داستانن ۾ ڪافي بيت چيا آهن. ڪليان آڏواڻي ڏهر جي معنيٰ سمجهائيندي لکي ٿو ته ٿر ۾ ٻن ڀِٽن جي وچ ماٺر يا ڏاڍي مٽيءَ واري سنڌي ميدان کي "ڏهر" چوندا آهن (١) هن نسبت سان سڌي، سچي ۽ واضح ڳالهه جيڪا ڏهر جو اصل موضوع هوندي آهي، جيڪو ڪنهن به بيت ۾ سمايل هجي ته ان کي "ڏهر" سگهجي ٿو.

جلال ڪٽي سنڌ جو مشهور ۽ جهونو سگهڙ، جيڪو ٻارهين هجري جي اوائلي اڌ ۾ ٿي گذريو آهي، جنهن جي سنڌي لوڪ ادب ۾ هڪ خاص حيثيت آهي. هن پنهنجي هڪ سينگار بيت ۾ "ڏهر" جو لفظ "ڏندن" لاءِ استعمال ڪيو آهي. بيت هن ريت آهي:

لڪ ليشي، "ڏهر ڪپور"، پروان پڙنر پونگ،
تنهن سمايا سارنگ، جلوي سان جلال چئي. (٢)

سينگار بيت جو هڪ ٻيو نمونو سگهڙ ڪوريءَ جو پڻ ملي ٿو. سندس نالو نه ملي سگهيو آهي، پر هي جلال کان پوءِ واري دور جو سگهڙ آهي. هن پڻ ساڳيو لفظ ڏهر، ڏندن لاءِ ڪتب آندو آهي.

مرواريد مات ٿيا ڏسي "ڏهر" سندان(٣)

سگهڙ جلال ڪٽي پنهنجي سينگار بيت ۾ "ڏهر ڪپور" معني "ڪافور جهڙا اڇا ڏند، جا لفظ استعمال ڪيا آهن. جڏهن ته ڪوري سگهڙ "مرواريد" يعني موتين کان به وڌ محبوب جا ڏهر، يعني ڏندن جو ذڪر ڪيو آهي.

مٿي ذڪر ڪيل ٻنهي مشهور سگهڙن جي سينگار بيت جي نمونن ۾ "ڏهر" جو لفظ ڏندن لاءِ ڪم آندل آهي. نه صرف اهو پر ٻين به ڪيترين لکڻين جي قديم سنڌي زبان جي نمونن ۽ گفتن ۾ پڻ "ڏهر" ڏندن لاءِ ڪتب آيو آهي.

جهڙيءَ طرح ٻن ڀِٽن جي وچ واري اچي، سڌي ۽ ڏاڍي مٽيءَ واري ميدان کي "ڏهر" چئبو آهي، ساڳيءَ طرح ٻن چپن جي وچ ۾ اڇن، اجرن ۽ سهڻن ڏندن جي قطار کي به ڏهر سڏيو ويو آهي ۽ سگهڙن ۽ لوڪ ادب جي ڄاڻن به انهيءَ معنيٰ ۾ استعمال ڪيو آهي. پر هن لفظ جو عام استعمال ان معني ۾ باقي نه رهيو ان ڪري هن لفظ بابت عام ماڻهن توڙي اديبن کي ڄاڻ ملي نه سگهي.

ڏهر جي لفظي معنيٰ کي ڳولهيندي مختلف عربي، فارسي ۽ سنڌي لغات ڏسڻ جو موقعو مليو. ممڪن آهي ته هي لفظ اصل ۾ عربي لفظ "ڏهر" جي تبديل لاتسبو الدهر فان الله هو الدهر"، يعني زماني کي خراب نه چئو، جو ته ان کي رب پاڪ ٿو هلائي (٤) دهر جي لفظي معني اهڙي زماني جي پڻ آهي، جنهن جو ڪو به ڇيڙو نه هجي. هڪ وڏي ۽ ڊگهي عرصي کي پڻ دهر چئبو آهي (٥) مقصد ته دهر جي لفظي معني زمانو، جڳ، وقت، عرصو، مدت، سمو، دنيا، سنسار ۽ جهان ٿيندي (٦) جيڪو شاهه سائينءَ جي رسالي ۾ ڏنل سر ڏهر جو اصل موضوع آهي. سر ڏهر جو هڪ بيت مثال طور هيٺ ڏجي ٿو:

ڍور نه اڳئين ڍار، مهند ملاحن لکيو،

---

(١) شاهه جو رسالو، ترتيب پروفيسر ڪليان آڏواڻي، صفحو -٤٦٧

(٢) سنڌي سينگار شاعري، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، ١٩٨٦ع

(٣) ايضا، ص ١٥٤.

(٤) لسان العرب- امام علامه ابي الفضل جلال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقي المصري، جلد چوٿون، دارصادر، بيروت، لبنان صفحو ٢٩٢.

(٥) فرهنگ فارسي عميد، حسن عميد، تهران ڇاپو چوٿون، ١٢٦٥هه، جلد اول، صفحو ١١٦٥.

(٦) جامع سنڌي لغات، جلد ٽيون، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ١٤٠٤هه-صفحو ١٢٤٩.

مـوڙي چـوڙيا مڪڙا، پسي پاڻيءَ پار،
جـوڏن جيها يار، پيڙا وير وماس ۾. (١)

ڊاڪٽر بلوچ صاحب ٻه ڏاهر جي لفظي معني ڏس، پتـو، اهڃاڻ، پرو، خبـر چار، سڌ، سماءُ، احوال، سٽس، ڪڙڪ، چتاءُ، آگـاهي، اطلاع، ڄاڻ، واقـفـيت، ڄـڃـهارت، پرولي، مام، سمجهه، عقل، هوش، فـهم، ٻڌي، ڏاهپ، سياڻپ، سچيتائي، دانائي ۽ هوشـيـاري پڻ لکي آهي، جڏهن ته ڏهر کي سنڌي راڳـڻيءَ جو هڪ قسم، تعريف جا بيت، سريلا بيت جيڪي دعا يا ذڪر خاطر ملتان جي غوث بهاؤالدين رحه ۽ مخدوم' نوح رحه جا مريد وڏي آواز سان پڙهن، لکيو اٿن (٢).

مٿين سـيـني ڳالهين جي آڌو اڃڻ بعد اهو معلوم ٿيو ته "ڏهر" اڄي اجري، واضح ۽ سچي ڳالهه، جيڪا زماني جي مختلف دورن سان تعلق رکندڙ هجي، ان جي سڌ ڏيڻ کي چيو وڃي ٿو، جيڪو صاحب الفيض والفتوح حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي جماعت سروري ۾ مروج ڏهر جو اصل موضوع آهي.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب اڳتي هلي بزرگ نوح هوٿياڻي جي تاريخي حقيقت معلوم ڪندي هڪ ڏهر جو ذڪر ڪيو آهي، جيڪو پاڻ سومر فقير ڏاهري کان درگاهه حضرت نوح هوٿياڻي تي ٻڌو هئائون.

اٿندي پير اويس جو، نر جو نانءُ ڳنهن،
سي سدا وتن سنرا، پاپ نه پڙي تن،
الله اويسين، ڪـوسـو واءُ نه وارين.

بلوچ صاحب جن هن بيت بابت لکن ٿا:

"ٻچا تي چيائون ته هي ڪو آڳاٽو بيت آهي. جيڪو سيني ٻه سيني هلندو اچي، پر اهو معلوم ناهي ته ڪهڙي شاعر جو چيل آهي. ظاهر آهي ته هيءُ "سماع" جو بيت آهي، ڇاڪاڻ ته "اٿندي" مان مراد آهي "سماع" ۾ اٿندي سان ئي برڪت ۽ ڀلائيءَ لاءِ اويس پير ۽ اويسين جو نالو ڪـٿن.. اهو پڻ ظاهر آهي ته هيءُ بيت مخدوم صاحب جي سلسلي جي فقير جو چيل ناهي، ڇاڪاڻ ته مخدوم صاحبن جو طريقو "اويسي" ناهي، مگر "سهروردي" آهي. ڏهر جي هن بيت ۾ پير اويس ۽ اويسين وارا ٽاٽا تاريخي لحاظ سان اهم آهن. اسان جي خيال ۾ سنڌ ۾ تصوف جو "اويسي طريقو، ٿورو هليو، مگر آڳاٽو آهي. درويش نوح هوٿياڻي جي توڪل ۽ تسليم واري زندگي مان پڻ سمجهجي ٿو ته هو اويسي هو. مانجهندن جي سامهون الهندي طرف شاهه اويس، جنهن جي نالي ۾ اويسي طريقي جا اهڃاڻ سمايل آهن، سو پڻ آڳاٽو ولي ٿي گذريو آهي. نسبتا پوئين دور ۾ ڏيرا فقير درويش جيڪي سني ڪندر واري مقام ۾ مدفون آهن، تن مان پڻ هڪ ٽولو اويسين جو هو. هيءُ آڳاٽي اويسي طريقي جي مضمون وارو سماع جو بيت آهي، جيڪو مسلسل روايت ذريعي ڏهر طور پڙهجڻ ۾ آيو آهي، جنهن مان ظاهر آهي ته سنڌ اندر ڏهر جي سماع، کي اويسي طريقي سان پڻ ڪا نسبت آهي، ۽ ڏهر ۽ سماع جو اهو سلسلو ڪم از ڪم ائين صدي هجري تائين پهچي ٿو،

Gul Hayat Institute

(١) شاهه جو رسالو، پروفيسر ڪليان آڏواڻي، سر ڏهر، داستان پهريون، بيت نمبر ڏهون، صفحو ٤٥٦.
(٢) جامع سنڌي لغات، جلد ٽيون، صفحو ١٢٠٧ ۽ ١٢٤٨.

چاڪاڻ تہ درويش نوح هوٿياڻي تڏهن ٿي گذريو.» (۱)

هن ۾ وضاحت طلب اها ڳالهہ آهي تہ ڏهر ۾ اويسين جو ذڪر ڪيل آهي، ۽ ڊاڪٽر صاحب جي خيال موجب اهو ڏهر سهروردي جماعت جي ڪنهن فقير جو چيل ان ڪري نہ آهن جو هيءُ سلسو سهروردي آهي، اويسي ناهي ۽ سندن خيال موجب درويش نوح هوٿياڻي رحہ اويسي سمجهڻ ۾ اچي ٿو.

هن سڄي ڳالهہ کي سمجهڻ لاءِ ضروري آهي تہ پهريائين اويسي طريقي کي سمجهجي ۽ پوءِ ثابت ڪجي تہ حضرت غوث الحق مخدوم نوح عليہ الرحمت جن جو اويسي طريقي سان ڪهڙو تعلق هو ۽ درويش نوح هوٿياڻي جي مخدوم نوح رحہ سان تعلق تي پڻ روشني وجهجي.

اويسي جو لفظ حضرت اويس القرني سيد التابعين جي نالي مبارڪ سان منسوب آهي. پاڻ يمن جي عانتي قرن جا رهاڪو هئا. حضور جن جي پريٽ اسلام قبول ڪيو هئائون، مگر ملاقات جو شرف حاصل نہ ڪري سگهيا. پاڻ (سنہ ۱۷ هجري کان پوءِ) يمن جي هڪ امدادي فوج سان مديني پاڪ ۾ آيا ۽ حضرت عمر رضي الله عنه سا سندن پهرين ملاقات ٿي. ڪجهہ عرصو ڪوفي ۽ بصري ۾ گوشہ نشيني جي زندگي گذاريائون ۽ الله جي عبادت ۾ مشغول رهيا، جنهن کان پوءِ ڪيترين جنگين ۾ حصو ورتائون.

سندن لاڏاڻي بابت تاريخ جي ڪتابن ۾ مختلف روايتون ملن ٿيون. هڪڙي روايت آهي تہ آذر بائيجان جي هڪ معرڪي ۾ (۲۰ کان ۲۲هہ) حصو وٺڻ کان پوءِ موٽندي رستي ۾ اوچتو بيمار ٿي وفات ڪري ويا. (حديقة الاوليا، ۲:۹۰.)

ٻي روايت موجب جنگ صفين (۳۷هہ-۶۵۷ع) ۾ حضرت علي رضي الله عنه جي طرفان شريڪ ٿيا ۽ شهيد ٿي ڪنهن پاسي گم ٿي ويا. اڪمال في اسماء الرجال جي عبارت آهي تہ «فقد يسفين سن سبع وثلثين» معنيٰ «گم ٿي ويا صفين مان سنة ۳۷هہ ۾.» ٽي روايت سندن دمشق ۾ وفات ۽ مقبره باب الجاية ۾ دفن ٿيڻ بابت آهي. چوٿين روايت آهي تہ پاڻ مڪي شريف ۾ وفات ڪري ويا (۲).

هڪ ٻي روايت موجب، سيلاني ماڻهن کان معتبر سندن سان ٻڌڻ ۾ اچي ٿو تہ حضرت اويس جو مقبرو ڪن مٿاهن جبلن ۾ موجود آهي، يعني سن شهر جي ويجهڙائيءَ وارن جبلن ۾، جتي هر سال ۹ ذوالحج جي رات ميلو لڳندو آهي (۳).

تاريخ مظهر شاهجهاني وارو بہ ساڳي ڳالهہ جي تصديق ڪندي لکي ٿو تہ «سن کان پنج ڪوهہ پري ٽڪي جي طرف ڏانهن هڪ جبل آهي، جنهن تي حضرت خواجہ اويس قرنيءَ جي مزار پني ٻڌجي، جتي سندس والده جي مزار بہ آهي. هيءَ جاءِ اويس قرنيءَ جي نظر گاهہ بہ ڪوٺجي ٿي. صبح جي موقعي تي جبل ۽ ٻين کان حشام ماڻهن جا زيارت لاءِ هتي ايندا رهن ٿا» (۴).

(۱) سنڌي موسيقي جي مختصر تاريخ، صفحو ۲۰۷

(۲) انسائيڪلو پيڊيا (اردو) جلد ٽيون، دائره معارف اسلاميہ، پنجاب يونيورسٽي لاهور، ص ص ۵۷۰ ۽ ۵۷۱

(۳) سراج العارفين.

(۴) تاريخ مظهر شاهجهاني، صفحو ۲۹۹

Gul Hayat Institute

ڇنبو. شيخ ابو القاسم جرجاني ۽ حضرت خواجه ابوالحسن خرقاني (وفات ٤٢٥هه) پڻ اهڙن اويسي المشرب اولياء ڪرام مان آهن.

ساڳي طرح حضرت غوث الحق مخدوم نوح رحه جن جو به ظاهري مرشد نه آهي، ان ڪري ڪين پڻ "اويسي المشرب" چيو ويندو. انهيءَ سبب جي ڪري ڪين سهروردي سان گڏوگڏ اويسي پڻ سڏيو ويندو آهي.

اويسي بزرگن بنسبت چيو وڃي ٿو ته اهي سگهورا ذڪر سان گڏ "اويس، اويس" جو نعرو پڻ هڻندا هئا. ساڳي طرح حضرت غوث الحق مخدوم نوح رحه جن شروعات ۾ "اِلّاالله اِلّاالله" جي ذڪر سان گڏ " اويس، اويس" به گهڻو چوندا هئا (١).

قطب الاقطاب حضرت مخدوم نوح رح جن پنهنجي اويسي شرف حاصل ڪرڻ بابت فرمائين ٿا ته "جڏهن چوڏهن ورهين جي ڄمار ۾ قرآن پاڪ پڙهندو هنس، هڪڙي ڏينهن حضرت ابوبڪر صديق رضه تشريف فرما ٿيا ۽ فرمايائون ته حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن توهان کي سڏايو آهي. پاڻ هني سگهورا مون کي پاڻ سان هڪڙي عجيب ۽ حيرتناڪ رستي تان وٺي هليا، تان جو هڪ جبل تي اچي چڙهياسون. اتي هڪڙي عاليشان جاءِ هني، پاڻ مون کي ان ڏانهن هلڻ جو اشارو ڪيائون. جڏهن اتي پهتاسون ته حضرت عيسيٰ عليه السلام جن جي ڪچهري لڳي پيئي هني. مون کي سندن آڏو پيش ڪيائون، انهن اسان جي ڏاڍي عزت ڪني. سندن هٿ ۾ هڪ ٿرهي هني، جيڪا مون کي عنايت ڪيائون، جنهن تي ٽي سٽون لکيل هيون ۽ مون کي سبق وانگر پڙهايائون. اتي مون کي حضور صلي الله عليه وسلم جو ديدار نصيب ٿيو، سندن اشاري تي ويجهو حاضر ٿي سندن قدمبوسي جي سعادت حاصل ڪيم. حضور جن گهڻيون مهربانيون ۽ لطف فرمايا. ٿرهي وٺي اهي سٽون ڏسي ٽنين سر سبق پڙهايو. اتان ٿي اچي وهب الاهي جو آغاز ٿيو لدني علم جا دروازا کلي پيا. ظاهري ۽ باطني علوم جا درياهه سيني ۾ پلٽجي پيا ۽ تعليم و تربيت جو سڌو رب تعاليٰ سان تعلق پيدا ٿي پيو ۽ سڌو سنئون ان جو مريد ٿي پيس." حضرت غوث الحق جن جي اهڙيءَ طرح بلاواسطه ظاهري مربي ۽ مرشد جي سڌو رب تعاليٰ جي ذات اقدس کان تلقين وٺڻ ۽ فيض پرائڻ کي اويسي طريقو ٿو چئجي. (٢) ڪامل عارفن اويسيت جي اوائلي سڃاڻپ ۽ تعريف ڪني آهي ته الله تعاليٰ پنهنجي ڪنهن خاص ٻانهي کي ڪنهن ٻئي جي رچ ۾ پوڻ کان سواءِ پنهنجي بي انتها فضل ۽ ڪرم سان صمدي تعليم سان مشرف ۽ ممتاز ڪري پاڻ تعليم ۽ تربيت عطا ڪري ۽ تلقين بخشي ته اهو شخص اويسي طريقي ۽ اويسي نسبت وارو ٿي پوندو.

حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي اويسي هجڻ جي سلسلي ۾ حضرت بهاؤالدين ڪودڙيو فرمائي ٿو ته ٽٽي شهر ۾ حضرت ميان محمود ڪاري رح جي جاءِ تي، جيڪو حضرت مخدوم اعظم جن جو مريد پڻ هو، فقيرن ۽ الله وارن جي محفل مچايو وينا هئا، ۽ ڳالهه پئي ٿي ته فلاڻو بزرگ فلاڻي ولي الله جو عقيدتمند ۽ فلاڻو فقير فلاڻي شيخ جو مريد آهي. ٽٽي جي هڪ مشهور بزرگ مخدوم فضل الله، شيخ ابوبڪر رح (حضرت مخدوم نوح رح جي ڏوهٽي) کان پڇيو ته حضرت مخدوم نوح رح جن ڪهڙي بزرگ جا عقيدتمند ۽ مريد آهن.

(١) سفينةالنوح في سڪينةالروح (قلمي تاليف مخدوم غلام حيدر صديقي، صفحو ٨٢ کان ٨٦.
(٢) رسالہ فتحي، (قلمي) از مخدوم فتح محمد رحمت الله عليه (طالب المولىٰ لائبريري هالا.)

Gul Hayat Institute

شيخ ابوبڪر رح جن جڏهن مخدوم نوح عليه الرحمت جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ته ساڳيو سوال ڪانئن معلوم ڪيائون. حضرت مخدوم اعظم جن ارشاد فرمايو ته، "اسين مخلوق مان ڪنهن جا به مريد نه آهيون، پر قادر جي ڪرم جا مريد آهيون."

شيخ ابوبڪر اطمينان سان سچي ڳالهه مخدم فضل الله، جن کي ٻڌائي. ان چيو ته بيشڪ هو سچو شخص آهي، ۽ پاڻ اويسي اولياء جو درجو رکن ٿا. ان بعد مخدوم فضل الله سڀ شڪ شبها ختم ڪري هردم پنهنجن ۽ مريدن واري روش اختيار ڪني. (١)

جنهن وقت هي واقعو رونما ٿيو هو تڏهن مخدوم اعظم حضرت غوث الحق رحمت الله عليه پورا ٽي مهينا ٺٽي شهر ۾ مقيم رهيا ۽ پنهنجي فيض ۽ برڪت سان الله وارن، نيڪ ماڻهن ۽ حاجتمندن جي رهبري ۽ سروري ڪندا رهيا. (٢)

اهڙيءَ طرح حضرت مخدوم نوح رح اويسي ٿيا ۽ اويسي ولين جو درجو سڀني اوليائن کان بلند ۽ بالاتر هوندو آهي. مٿين سمورن دليلن ۽ تاريخي حقيقتن جي جاچ حاصل ڪرڻ بعد ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي ان خيال جي واضح ترديد ٿي وڃي ٿي ته مخدوم صاحبن جو سلسلو اويسي نه آهي، ۽ پير اويس بابت چيل ڏهر مخدوم صاحبن جي سلسلي جي ڪنهن فقير جو چيل آهي، پر اهو پڪ سان چئي سگهجي ٿو ته اهو ڏهر سروري جماعت جي ڪنهن فقير جو چيل آهي، جنهن ۾ پنهنجي مرشد کي اويسي پير ۽ ان جي مڃيندڙن ۽ مريدن کي اويسي سڏيو اٿس. جيستائين درويش نوح هوٿياڻي جو ذڪر آهي، جنهن جي درگاهه تي هي ڏهر پڙهيو ويو ان جو تعلق پڻ جماعت سروري سان آهي. هن بزرگ بابت جيڪي تفصيل هٿ اچي سگهيا آهن، سي هن ريت آهن:

صاحب الفيض والفتوح حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جن جي والد ماجد مخدوم نعمت الله رحمت الله عليه جن جي خدمت ۾ هڪ فقير رهندو هو. هڪ ڏينهن اهو درويش ائين چئي مخدوم نعمت الله جن وٽان هليو ويو ته اوهان جي پيشانيءَ ۾ جيڪو نور هو، اهو منتقل ٿي چڪو آهي. جنهن ڏينهن مخدوم نوح رح جن جي ولادت باسعادت ٿي ته اهو بزرگ اتي پهچي ويو ۽ مخدوم نوح رح جن جي بيعت ڪري مريد ٿيو.

هن واقعي جو ذڪر منٺار فقير راڄڙ پنهنجي هڪ ڏهر ۾ هن ريت ڪيو آهي:

جنهن ڏينهن پيدا پير ٿيو، سرور شاهه سردار،
تڏهن هوٿياڻيءَ حضور ۾، اچي ڪيو اظهار،
ته ان ۾ نور الله جو، جو جل جلال جبار،
رجسمون منجهه رسول جو، اڙين جو اڌار،
آئون مريد ٿيندس مخدوم نوح جو، اٿم پڪو اعتبار،
سو مون وٽ مڪمل آئيو، ته ڪندس دلبر جو ديدار،
پوءِ آندائون اڪمل کي، جو ماڻهن جو مهندار،
آئي هوٿياڻيءَ هٿ ورتو، ٿيو دست بيعت بردار،
تڏهن ان صادق شاهد ٿي، ڪيا چؤ قبلي چوڌار،
ته آئون مريد اولياء جو، آهيان پهرين درجي دار،
تڏهن فيض ڏٺي فرمايو، تنهن طالب سان تڪرار،
ته نولک مريد ٿيا، منهنجا شاگرد بي شمار،
تنهن پڇاڻان تنهنجو، مون نام رکيو نروار،
اهڙا معجزا مخدم نوح جا، آهن لکين لک هزار،
تنهن جون تعريفون ڪيترين، ڪندو مداحي منٺار،
آهي اور نه ڪرني پار، سرور سندي سگهه جو. (٣)

Gul Hayat Institute

(١) سفينة النوح (اردو قلمي) صفحو ٧٦ - ٧٧
(٢) سراج العارفين، صفحو ٩٩
(٣) رسالو رهنمائي، منٺار فقير راڄڙ، صفحو ٣٨

سنڌ ۾ اويس قرني عليه الرحمت جي روضي مبارڪ جو هجڻ ۽ ان تي ساليانې ميلي لڳڻ تي وقت جي عالمن اعتراض ڪيو ته حضرت اويس يمن مان هلي اچي سنڌ ۾ وصال ڪيو يا حضرت علي ڪرم الله وجهه جي لشڪر ۾ شهادت پرائي اچي سن واري جبل ۾ مدفون ٿيو. اها ڳالهه مڃڻ جهڙي نه آهي، پر ڪن بدعتي قبر پرستن اها مصنوعي قبر ٺاهي آهي. انهي حجت ۽ دليل سان انهن عالمن قبر تي ويندڙ ماڻهن کي روڪيو. روڪيندڙ عالمن ۾ حضرت مخدوم بلاول عليه الرحمت پڻ شامل هئا.

حڪمت الاهي حضرت مخدوم بلاول رحه کي ٽلٽي ۾، جتان سن وارو جبل نظر ٿو اچي، حضرت اويس قرني رحه جن پنهنجي مقرر ٿيل مقبري مان پنهنجي بزرگي ۽ ڪرامت جي قوت مان جلوه افروزي ڪري پنهنجو مشاهدو ڏيندي فرمايائون ته فقيهن جي روايت پوري آهي، پر اسين ته اجهو پنهنجي قبر ۾ موجود وينا آهيون (١).

ان مشاهدي بعد حضرت مخدوم بلاول رحه جن مريدن ۽ شاگردن سميت سن ۾ اچي حضرت خواجه اويس قرني رحه جي زيارت ڪني. گهڻي زماني کان اهو مقبرو ڊهي ويو هو، جنهن کي سنڌ جي ارغون حاڪم ميرزا شاهه حسن وڏي عقيدت منديءَ سان ٺهرائي ان جي چوڌاري ديوار ڏيئي چوڪندي قائم ڪئي ۽ ماڻهن جي سهوليت لاءِ تلاءُ ٺهرايائين ٢.

عارفن ۽ صوفين جي اصطلاح ۾ اويسي ٻن قسمن جي بزرگن کي ٿو چئجي هڪڙا جن جي بعيت جو سلسو حضرت اويس قرني رحه جن کان هليو آهي: ٻيا اهي جيڪي حضرت اويس رحه وانگر بغير ظاهري مرشد جي منزل مقصود کي رسيا آهن.

هتي هي سمجهڻ به ضروري آهي ته حضرت اويس قرني رحه جن جي سلسلي جا ڪهڙا بزرگ ٿي گذريا آهن، جن کي اويسي سلسلي جو چئني سگهجي ٿو. معلوم ٿئي ٿو ته اهو متبرڪ سلسلو حضرت جنيد بغدادي عليه‌الرحمت جن کان متي هلي ٿو. سندن وفات ٧ رجب المرجب سنه ٢٩٧هه ۾ ٿي. اهو مريد هو شيخ ابو عمر اصطخري جو، اهو سڳورو مريد هو شيخ ابو تراب عسڪري بن محمد بخشي جو، جنهن جي وفات سنه ٢٤٥هه ٿي. اهو مريد هو شيخ ابو علي شفيق بلخي جو جنهن جي وفات ١٩٤هه ۾ ٿي. اهو سڳورو مريد هو حضرت سلطان ابراهيم بن ادهم جو جنهن جي وفات ٢٨ جمادي الاول سنه ١٦٦ هه ۾ ٿي. جيڪو مريد هو حضرت ابو موسيٰ يزيدراعي جو. اهو مريد هو حضرت ابو عمرو اويس قرني رحه جو ۽ ان سڳوري کي فيض مليو حضرت عمر رضي الله عنهٗ ۽ حضرت علي ڪرم الله وجههٗ کان. جيڪي به بزرگ حضرت جنيد رحه سان منسلڪ آهن، اهي سڀئي سڳورا اويسي سلسلي جا اصحاب سڏائڻ جا مستحق آهن. ڇا ڪاڻ ته سندن بزرگن جو ظاهري شيخ طريقت اويسي سلسلي سان تعلق رکندڙ آهي ۽ انهن جي بيعت جو سلسلو حضرت اويس قرني رحه کان هليو اچي. ٻيا اهي جيڪي سواءِ ڪنهن ظاهري مرشد جي حضرت اويس قرني رحه جن وانگر قادر جي ڪرم سان ڪامل اولياءَ الله ٿي ويا، انهن کي "اويسي المشرب"

Gul Hayat Institute

(١) سراج العارفين جي حوالي سان هي ذڪر قلمي ڪتاب سفينة النوح ۾ ٿيل آهي، صفحو ٧٧.

(٢) سفينةالنوح في سڪينة الروح (قلمي) تاليف حضرت مخدوم غلام غلام حيدر صديقي قريشي. ص ص ٨٢، (طالب المولي لئبرريءِ هالا نوان).

درويش نوح هوٿياڻي بابت انهن روايت
ڪان سواءِ ڪجهه تاريخي ڪتابن ۾ پڻ حوالا
ملن ٿا. انهن موجب درويش نوح هوٿياڻي، (۱)
ائين صدي هجري جي آخر ۾ ڪيبراڻي واري
ايراضدي ۾ هڪ نالي وارو درويش ٿي گذريو
آهي، جنهن جي درگاهه هن وقت حيدرآباد-
هالا رستي تي ڪيبرن جي ڳوٺ کان ٻه ميل ڪن
اتر - اوڀر ۾ واقع آهي. حديقه الاولياء جو
مصنف لکي ٿو ته: جڏهن جام تماچي ۽ جام
صلاح الدين سنڌ پهتا ۽ ڪيبرن جي ڳوٺ ۾
ڪيس ڏنائون، جنهن ڏڳن جي گوهر پني
چاري. ان موقعي تي ڪو شخص سندس گوهر
ڏانهن وڌيو، جنهن تي بزرگ چيس ته: جام
تماچي جي حڪم سان منهنجي مال سان دست
اندازي نه ڪر. اهو ٻڌي هو نهايت عجب ۾ پيا
۽ اڳتي وڌي اچي درويش کان پڇيائون ته.
ملڪ جو والي اڄا جام جوڻو آهي ۽ تماچي
دارالخلافت دهليءَ ۾ نظربند آهي، پوءِ ڪيئن
ٿو چوين ته جام تماچي جو حڪم آهي،
درويش چيو ته مون کي تماچي جي خبر
ڪانهي، باقي ٻن ٽن ڏينهن کان وڻ ٽڻ پکي
پکڻ کان اهاني صدا ٻڌي رهيو آهيان ته جام
تماچيءَ جو حڪم آهي، اها بشارت ٻڌي ڪين
نهايت خوشي ٿي ۽ درويش سان پنهنجو سچو
احوال ڪيائون ۽ مقصد حاصل ٿين خاطر پاڻ
تي نذرانو مقرر ڪيائون.

غالبا انهيءَ موقعي تي درويش ڪين دعا
ڪني ته فتح اوهان جي آهي. چون ٿا ته
درويش نوح ان موقعي تي هي بيت پڙهيو:

جوڻو وڃي جهوري ماريو،
جام تماچي شهرين چاڙهيو. (۲)

يعني ته "جام جوڻي کي وڃي پورو
ڪريو، ۽ جام تماچي کي ملڪ جو بادشاهه
بنايو."

درويش نوح هوٿياڻي جي دعائيه فقرا
تڏهن چيا جڏهن جام تماچي سنڌ ۾ پهچي ويو
هو ۽ ٺٽي ڏانهن ويندي ڪيبرن وٽان اچي لانگهائو
ٿيو. تاريخي لحاظ کان جام تماچي غالبا سلطان
فيروز شاهه جي فوت ٿيڻ (۱۸-رمضان ۸۹-
۱۳۸۸ع) تي دهلي ڇڏي. (۲) مقصد ته هي
واقعو به ان تاريخ کان ستت پوءِ جو آهي.
مخدوم نوح عليه الرحمت جن جي تاريخ ولادت
۲۷-رمضان المبارڪ ۹۱۱هه آهي ۽ سندس
دارالبقا ڏانهن روانگي ۲۷-ذوالقعد ۹۹۸هه جو
ظهور پذير ٿي. (۴) جنهن مان اندازو لڳائي
سگهجي ٿو ته بزرگ نوح فقير هوٿياڻي جام
تماچي جي سنڌ ڏانهن واپس ورڻ
(۷۹۱هه-۱۳۸۸ع) وقت ننڍي عمر جا هئا ۽
سندن عمر مخدوم نوح عليه الرحمت جي ولادت
(۹۱۱هه) وقت اٽڪل سوا سؤ سالن کان مٿي
هوندي. هني فقير پنهنجي وقت جو نالي وارو
درويش ٿي گذريو آهي ۽ سندس ڪيئي
ڪرامتون مشهور آهن. بنا ڪنهن شڪ شبهي
جي پاڻ مخدوم نوح رحمت الله عليه جا سچا ۽
پلارا مريد هئا. سندن اولاد اڄ تائين به درگاهه
سروري سان ساڳي عقيدت رکن ٿا ۽ مريد
آهن:

مٿين سيني ڳالهين سمجهڻ سان اهو
ثابت ٿئي ٿو ته مخدوم نوح عليه الرحمت جو
سلسلو نه صرف سهروردي پر "اويسي" پڻ آهي
۽ سندن مريد هجڻ جي حيثيت ۾ درويش نوح
هوٿياڻي کي پڻ اويسي چئي سگهجي ٿو.

Gul Hayat Institute

---

(۱) حديقة الاولياءِ ۾ درويش نوح رح ڪيبر لکيل آهي پر سندس نالو هوٿي هو
(۲) حديقةالاولياءَ (قلمي ۱۲۴۰ع) مير علي شير قانع واري نسخي جي حاشئي تي هي بيت لکيل آهي.
(۳) سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، زيب ادبي مرڪز حيدرآباد ۱۹۸۰ع، ۱۸۲-۱۸۳.
(۴) سفينةالنوح (اردو) قلمي. تاليف مخدوم غلام حيدر صديقي، تصحيح ۽ حاشيه، عبدالله ورياهه صفحا ۴-۱۵۲-۱۵۴.